

Nota o autorze:

Dr hab. Piotr Petrykowski, prof. nadzw. UMK Toruń

Stowarzyszenie społeczne (ang. Association; voluntary association; niem. Gessellschaft; fran. Association volontaires) to grupa społeczna oparta na świadomym i dobrowolnym doborze jednostek łączących się w celu realizacji podobnego lub wspólnego celu, którego osiągnięcie służyć ma przede wszystkim zaspokajaniu określonych potrzeb, zainteresowań, lub dążeń członków. Grupa ta posiada określoną organizację wewnętrzną, zaś cele działania zgodne są z obowiązującymi przepisami prawa i akceptowane przez otoczenie społeczne, w którym stowarzyszenie działa.

1. Pojęcie stowarzyszenia społecznego.

Termin ten wszedł i zadomowił się na stałe w teoriach socjologicznych u schyłku XIX wieku, chociaż „pierwowzór”, zwany dziś grupą społeczną, budził zainteresowanie już w starożytności. Poddał go analizie Arystoteles w *Etyce nikomachejskiej*, wyodrębniając dwa główne typy grup: "koinonia" dla pożytku całego życia, oraz "koinonia" dla pożytków chwilowych i częściowych.

Analiza literatury przedmiotu pozwala na stwierdzenie faktu, że termin stowarzyszenie społeczne, często stosowany, miewa różnorodne znaczenia, tak w obrębie jednej dziedziny życia i nauki, jak i w zależności od nauki, w polu zainteresowania której się znajduje. Stowarzyszenie społeczne jest rodzajem grupy społecznej – poszukując więc odpowiedzi na pytanie o jego istotę, na podstawie studiów literaturowych trzeba odwołać się do tych elementów które stanowią niewątpliwe składniki pojęcia grupy społecznej. Jest więc grupa pewnym rodzajem zbiorowości społecznej, zbiorem ludzi, między którymi zachodzą określone stosunki i styczności społeczne, posiadających wspólne wartości, a także świadomość łączności i poczucie odrębności.

Analiza kształtowania się stosunków i styczności społecznych pozwala na wyodrębnienie niejako dwóch głównych płaszczyzn, na których się one odbywają: płaszczyzny terytorialnej i celowego współdziałania. To stwierdzenie stało się podstawą dla jednego z istotnych funkcjonujących na gruncie współczesnej socjologii dychotomicznego podziału grup na "community" i "association", którego autorem był Robert M. Mac Iver (5). Koncepcję tę rozwinął on następnie we współpracy z Ch. H. Page'm (6). Godzi się jednak podkreślić, że koncepcja ta miała swoich poprzedników. Obok wspomnianego już Arystotele-

sa, zagadnienie strukturalnej i funkcjonalnej odmienności tych dwóch zasadniczych rodzajów grup społecznych do socjologii wprowadzone zostało już przez Ferdynanda Tönniesa w słynnej, acz dziś uznanej za psychologizującą, koncepcji grup typu "Gemeinschaft" i "Gesellschaft" (7), a także przez Emila Durkheima (8), wprowadzającego kategorie "solidarności mechanicznej" i "solidarności organicznej". Za podstawą dla rozważań nad istotą stowarzyszenia jest przyjęcie propozycji Mac Iver'a podziału grup społecznych na "community" i "association".

Termin "community" tłumaczony w języku polskim jako "wspólnota" obejmuje ten rodzaj grupy, której członkowie żyją razem w tym znaczeniu, że zaspakajają nie tylko jakąś konkretną potrzebę, ale że posiadają wspólne zasadnicze warunki bytu społecznego. Ten rodzaj grupy praktycznie doczekał się w literaturze wielu wyczerpujących opracowań. Toteż w dalszych rozważaniach zajmę się drugim rodzajem grupy społecznej, zwanej przez Mac Iver'a "association".

Najogólniej "association" to grupa zorganizowana dla jakichś szczególnych interesów, grupa ludzi złączonych wspólnym działaniem wynikającym z faktu posiadania wspólnych celów, potrzeb lub dążeń. W literaturze przedmiotu można napotkać zamienne stosowanie terminu "zrzeszenie" i "stowarzyszenie". Często też stosuje się w miejsce terminu "zrzeszenie" termin "grupa celowa; jednak niemal wszystkie grupy celowe nazywane bywają zrzeszeniami, bądź też termin zrzeszenie odnosi się do niektórych grup celowych, tzw. dobrowolnych. Ten stan rzeczy powoduje szereg nieporozumień i niejednoznaczności w interpretacji. Zgodnie z wymogami poprawności terminologicznej twierdzę, że ze względów językowych, tak w sferze semantycznej jak i pragmatycznej, stosowanie określenia "zrzeszenie" jako polskiego odpowiednika angielskiego "association", co jest szczególnie częstym w opracowaniach socjologicznych, uznać należy za całkowicie nieuzasadnione.

W języku angielskim "association" jest pojęciem ogólnym, szczegółowymi są "society", "partnership", "union", "company". Poszukując dokładnego znaczenia tego terminu z punktu widzenia naszych rozważań zauważyć można, iż szczegółowymi określeniami będą odpowiednio: "stowarzyszenie", "towarzystwo", "zrzeszenie", "spółka", "związek". Nietrudno też stwierdzić, że słowo "zrzeszenie" jest wyrazem bliskoznacznym wobec ogólniejszego "stowarzyszenie". Zatem niesłusznym jest przyjmowanie założenia przeciwnego, mianowicie, iż to "stowarzyszenie" jest bliskoznacznym do "zrzeszenia".

Również na podstawie analizy historycznej i etymologicznej można zauważyć, że "stowarzyszenie" jest pojęciem szerszym, ogólniejszym od "zrzeszenia", w najlepszym razie równoznacznym. Zatem nie istnieje żadne uzasadnienie dla stosowania na gruncie nauk

społecznych terminu "zrzeszenie" jako poprawnego odpowiednika terminu "association". Toteż wyłania się potrzeba wprowadzenia, zgodnie z metodologią nauk społecznych definicji projektującej, konkretniej zaś definicji regulującej. Proponuję zatem, by dotychczasowy termin "zrzeszenie" zastąpić semantycznie uzasadnionym terminem "asocjacja", ściślej zaś "asocjacja społeczna", dla odróżnienia od "asocjacji" w psychologii czy "asocjacji" w naukach przyrodniczych. Słowo "asocjacja" jest w tym przypadku zarówno historycznie uzasadnionym, jak również poprawnym językowo. W dalszej części opracowania właśnie tym terminem "asocjacja społeczna" lub krócej "asocjacja" będę się posługiwał.

Asocjacja w odróżnieniu od wspólnoty jest typem grupy społecznej, której członkowie nie muszą trwale przebywać w przestrzennym skupieniu. Na ogół żyją oni w pewnym rozproszeniu, którego skala uzależniona jest od typu asocjacji, natomiast może co pewien czas dochodzić do przejściowego przestrzennego skupienia wszystkich lub części członków. Przejawia natomiast asocjacja określone skupienie społeczne, co wyraża się pewną wspólnotą postaw, zachowań i działań wynikającą zwykle ze wspólnego celu grupowego. Zatem i układ stosunków społecznych jest w zasadzie określony i uwarunkowany owym celem, a także wynikającą z niego strukturą grupy. W konsekwencji asocjacja nie musi opierać się na kontaktach bezpośrednich i co więcej, wiele z nich ma sformalizowane, rzeczowe kontakty, zaś stosunek członków do asocjacji jest bardziej racjonalny niż emocjonalny. Jest bowiem asocjacja pewną grupą celową, do której jednostka wstępuje z reguły w drodze świadomego wyboru, uczestnictwo w niej zależy od preferencji, upodobań czy dążeń jednostki. Związek jej z asocjacją ma więc charakter subiektywny. Asocjacje jako grupy oparte są nie na przynależności naturalnej i terytorialnej, lecz świadomym doborze, jako grupy łączące ludzi w wybranych zakresach zainteresowań i działalności.

Wreszcie asocjacja, będąc instrumentem kształtowania i modyfikacji procesu współżycia społecznego, zawsze występuje w określonym kontekście społecznym, zawsze jest pewnym heteronomicznym układem społecznym. Kończąc ten przegląd cech asocjacji zwrócimy jeszcze uwagę na pewien element wyróżniony przez Mac Iver'a: asocjacja jest grupą zorganizowaną specjalnie dla jakichś szczególnych interesów, celów, które zostały sformułowane przez jej członków i ich osiągnięcie służyć winno przede wszystkim zaspakajaniu potrzeb, dążeń i zainteresowań ich samych.

Zatem asocjację społeczną możemy, w świetle powyższych rozważań, zdefiniować następująco: jest to grupa społeczna oparta na świadomym doborze jednostek łączących się w celu realizacji podobnego lub wspólnego celu, którego osiągnięcie służyć ma przede wszystkim zaspokojeniu określonych potrzeb, zainteresowań lub dążeń członków.

Jak się jednak okazuje, w dostępnej literaturze przedmiotu trudno znaleźć definicję, która nie budziłaby wątpliwości. Wielu autorów zresztą nie próbuje nawet definiować, przyjmując, jak się zdaje, za oczywiste, iż pod tym pojęciem należy rozumieć pewien określony rodzaj grupy społecznej.

Warto krytycznie ustosunkować się do niektórych, istniejących w literaturze. Bardzo ogólnie definiuje stowarzyszenie P. Rybicki, jako asocjację o sformalizowanej organizacji. To nazbyt ogólnikowe ujęcie budzi szereg wątpliwości, gdyż pozwala zaliczyć do stowarzyszeń praktycznie wszystkie grupy celowe i dobrowolne, które wykształciły sformalizowaną strukturę organizacyjną, więc także np. zorganizowane grupy przestępcze.

Nieco bardziej uściśla ten termin Aleksander Kamiński (31), który wychodząc z propozycji Mac Iver'a charakteryzuje stowarzyszenie jako: 1. grupę zorganizowaną; 2. posiadającą własnych członków i własną strukturę organizacyjną; 3. cechującą się dążeniem do osiągnięcia określonych wspólnych celów i interesów; 4. której członkowie podporządkowani są ustalonym sposobom postępowania i zachowania się.

I tę definicję należy uznać za bardzo szeroką, co jak się zdaje, wynika z sygnalizowanego wcześniej problemu nierozróżniania terminów "zrzeszenie" i "stowarzyszenie". Warto podkreślić, że propozycja A. Kamińskiego pokrywa się z przyjętym wcześniej zakresem pojęcia asocjacji.

W literaturze anglo- i francusko-języcznej odpowiednik stowarzyszenia występuje pod nazwą "voluntary associations" (ang.) i "associations volontaires" (fran.). Definicje te, będąc do siebie zbliżone, ujmują, obok sygnalizowanych już wyróżników, także kilka nowych elementów. Na przykład Dawid L. Sills definiuje "voluntary associations" jako zorganizowaną grupę ludzi, która uformowała się w celu realizowania przez członków ich wspólnego interesu i która istnieje niezależnie od państwa. Co więcej - główna dziedzina działalności nie jest ukierunkowana na sprawy ekonomiczne i zarobkowe.

W podobny sposób "associations volontaires" określają J. Sumpf i M. Hugues, pokreślając, że ich istnienie i działalność nie są konieczne niezbędne dla życia społeczeństwa. Równie ogólne określenie stowarzyszenia prezentują wydawnictwa słownikowe i zadaniem".

Stowarzyszenie jest pewnym rodzajem asocjacji, czyli oparte jest na świadomym doborze jednostek, posiadając wspólny cel; jego osiągnięcie ma służyć przede wszystkim zaspokojeniu potrzeb lub dążeń członków; jest w pełni dobrowolne; posiada określoną organizację wewnętrzną oraz określone statusem członka normy zachowania się; wreszcie cel i charakter działania tej grupy jest niesprzecznym z przepisami prawa.

Kazimierz Z. Sowa w swoich pracach stwierdza, że stowarzyszenie to asocjacja publiczna, formalna, o prawnoformalnej organizacji. Propozycja ta także wymaga nieco szerszego, krytycznego omówienia. K. Z. Sowa dokonując typologii na podstawie kryterium stosunków z szerszą społecznością wyróżnia dwa rodzaje asocjacji: publiczną i prywatną. Asocjacja publiczna, zdaniem tego autora, posiada trwale uregulowane stosunki społeczne. Trudno jednak zgodzić się w pełni z takim określeniem, gdyż zakłada ono niezmiennosc rzeczywistości społecznej. Żadna grupa nie może mieć uregulowanych stosunków z otoczeniem społecznym w sposób trwały, a jedynie względnie trwały. I takie też określenie asocjacji publicznej przyjmuję dla dalszych rozważań. Natomiast asocjacja prywatna nie posiada uregulowanych stosunków z otoczeniem społecznym.

Analizując dalej asocjacje publiczne tenże autor wyróżnia dwa ich rodzaje: formalna i nieformalna. Formalne posiadają prawnie uregulowane stosunki z otoczeniem społecznym; w nieformalnych natomiast stosunki te reguluje obyczaj. Z rozważań autora wynika, że na przykład grupy konspiracyjne należą do asocjacji prywatnych, z czym jednak trudno się zgodzić. Wszak związek konspiracyjny ma względnie trwale uregulowane stosunki z szerszą społecznością, a nawet nader często, regulacja ta ma charakter prawny. Fakt bowiem, że działalność tych grup jest zakazana na mocy odpowiednich przepisów prawa oznacza właśnie uregulowanie prawne. Takie stosunki z szerszą społecznością, niezależnie od tego, czy grupa ta jest akceptowana czy nie, mogą być uregulowane w sposób względnie trwały. Zatem związek konspiracyjny można uznać za grupę publiczną i formalną.

W konsekwencji powyższych uwag należy stwierdzić, że propozycja podziału na jawne i tajne powinna odnosić się nie tylko do asocjacji prywatnych, ale i publicznych. Jawne, to takie, które w świetle przepisów prawa działają legalnie i ich cele nie są sprzeczne z normami prawnymi, natomiast tajnymi będą te asocjacje, których działalność i cele sprzeczne są z obowiązującym prawem.

Dla porządku należałoby jeszcze wyróżnić asocjację publiczną quasijawną. Chodzi tutaj o ten rodzaj asocjacji, której deklarowane cele i działalność zgodne są z przepisami prawa, natomiast faktycznie jej członkowie realizują cele i zadania nielegalne, zakazane. Przykładem takich asocjacji mogą być niektóre towarzystwa polskie działające na terenie zaboru pruskiego, które pod pozorem dozwolonej działalności np. przemysłowej czy towarzyskiej prowadziły zakazaną naukę języka polskiego. Uściślając dalsze rozważania należałoby wyodrębnić jeszcze jedno kryterium, jakim jest stopień formalnej wewnętrznej organizacji i wyróżnić asocjację zorganizowaną i niezorganizowaną.

Zatem w świetle swoich badań i studiów proponuję przyjąć następującą definicję: stowarzyszenie to asocjacja publiczna, formalna, jawna i zorganizowana. Stosując formułę definicji opisowej, można powiedzieć, że: stowarzyszenie to grupa społeczna oparta na świadomym i dobrowolnym doborze jednostek łączących się w celu realizacji podobnego lub wspólnego celu, którego osiągnięcie służyć ma przede wszystkim zaspokojeniu określonych potrzeb, zainteresowań, lub dążeń członków. Grupa ta posiada określoną organizację wewnętrzną, zaś cele działania zgodne są z obowiązującymi przepisami prawa i akceptowane przez otoczenie społeczne, w którym stowarzyszenie działa.

2. Funkcje stowarzyszeń społecznych.

Zagadnienie funkcji stowarzyszeń doczekało się wyczerpującego opracowania w literaturze. Z tego też względu poniżej przedstawię istniejące już rozważania na ten temat. Robert Mac Iver wyróżnił dwa rodzaje interesów jakie występują w funkcjonowaniu asocjacji: pierwotne i wtórne. Pierwotne (ends in themselves - skończone same w sobie) to takie, które są dla człowieka celami samymi w sobie, zaś wtórne (means to other interests) stanowią jakby środek do realizacji innych interesów. Na tej podstawie autor ten wyróżnia asocjacje kulturowe (cultural) i utylitarne (utilitarian), lub inaczej celowe i instrumentalne.

Według K. Z. Sowy celowe są grupami społecznymi opartymi na bezpośrednich i osobistych kontaktach członków, zaś cel asocjacji realizuje się w procesie współżycia i współdziałania członków, co przesądza o "stosunkowo niewielkich rozmiarach" tych asocjacji. Natomiast asocjacje instrumentalne ułatwiają członkowi zaspokojenie określonych potrzeb, czyli w specyficzny sposób służą ochronie i zabezpieczeniu interesów członków.

Sam K. Z. Sowa wyróżnia natomiast takie asocjacje, których cele zamykają się wewnątrz nich oraz takie, których cele i kierunki działania wychodzą na zewnątrz. Inaczej więc dane stowarzyszenie może spełniać funkcję wewnętrzną lub zewnętrzną i na tej podstawie wyróżnia asocjacje introwertyczne i ekstrawertyczne. Asocjacje introwertyczne w swoim funkcjonowaniu i działaniu ograniczają się do wywołania zmian wewnątrz układu, którym jest stowarzyszenie. Natomiast ekstrawertyczne zmierzają do przekształceń w środowisku zewnętrznym względem stowarzyszenia [.

K. Z. Sowa ściślej precyzując funkcje stowarzyszeń stwierdza, że należałoby raczej mówić nie o funkcjach stowarzyszeń wobec społeczeństwa i jednostki, lecz o roli z punktu widzenia funkcjonowania społeczeństwa, czy też systemu społecznego. Dlatego też, dla jasności terminologicznej przyjmuję, że funkcja to rola, zadanie, znaczenie, obowiązek. Inaczej więc przez funkcję stowarzyszenia rozumiem rolę jaką ma ono do spełnienia i

znaczenie jakie odgrywa dla otoczenia społecznego i tworzących go jednostek. W tym więc rozumieniu funkcją stowarzyszenia będzie też i ta, jaką spełnia ono wobec członków stowarzyszenia.

Analizując pojęcie funkcji A. Kamiński rozróżnia dwa podstawowe ich rodzaje: złożoną i rzeczywistą (realizowaną). Założona, czyli cele i zamierzenia określone w statucie lub programie. Natomiast rzeczywistą przyjmuje dwojako: 1) jako rezultaty wynikające z osiągnięcia założonych celów, a zatem przewidywane i planowane; 2) jako rezultaty niezamierzone i nie określone, które jednak mogą nierzadko mieć większe znaczenie od zamierzonych.

A. Kamiński charakteryzuje trzy podstawowe funkcje stowarzyszeń społecznych. Pierwszą z nich jest tzw. sąsiedztwo z wyboru podobnie jak u Mac Iver'a realizujące się przez wyzwolenie od konieczności współżycia we wspólnocie osób narzuconych przez los na rzecz zjednoczenia się - stowarzyszenia - z ludźmi z jakichś względów. Drugą funkcją jest integracja czyli stworzenie dla jednostki pomostu przybliżającego ją do wartości ogólnych. Wreszcie trzecia funkcja – ekspresywna - polega na dawaniu jednostce możliwości wyrażania własnych upodobań i przeżyć.

K. Z. Sowa, z punktu widzenia roli, jaką pełnią stowarzyszenia wobec społeczeństwa, wyróżnia cztery podstawowe funkcje: 1) integracyjno –strukturalizacyjną; 2) samorządową; 3) mediacyjno-manipulacyjną; 4) inicjowania zmian społecznych.

Zagadnienie integracyjnej funkcji zrzeszeń to przede wszystkim problem konstruowania więzi społecznych. Funkcja ta przejawia się na wielu płaszczyznach i poziomach życia społecznego, przy czym punktem wyjścia jest podział więzi społecznej na naturalną, zrzeszeniową i stanowioną. Wiąż zrzeszeniowa występuje wtedy, gdy mamy do czynienia z pewnym zróżnicowaniem, zaś działanie tej więzi jest czynnikiem wspomagającym owo zróżnicowanie oraz strukturalizującym dany system społeczny. Powstanie tego typu więzi wiązane bywa z procesem kierunkowych zmian społecznych, polegających na rozszerzaniu się i "historycznym wzroście systemów społecznych". K. Z. Sowa jest zdania, że asocjacje powstające w wyniku procesów zróżnicowania społecznego, poprzez "wyłowienie" z masy społecznej jednostek o określonych, różnicujących je cechach, są także znaczącym czynnikiem strukturalizującym społeczeństwo. Natomiast społeczeństwa, w których dominuje wiąż zrzeszeniowa określa jako dynamiczne systemy społeczne.

Umiejscawiając asocjacje, a zwłaszcza stowarzyszenia w szerszym otoczeniu społecznym, są one składową systemu społecznego. W tym sensie, zdaniem K. Z. Sowy, stowarzyszenia stanowią istotny składnik systemu samorządowego każdego społeczeństwa. Wyróżniając dwa

zasadnicze rodzaje samorządu: terytorialny i zawodowy, temu drugiemu, ukształtowanemu w dawnych bractwach i korporacjach rzemieślniczych, a z czasem rozszerzonego również na inne dziedziny życia i aktywności społecznej, przypisuje charakter samorządu stowarzyszeniowego, realizującego się w działalności stowarzyszenia. Uznaje więc rozwój stowarzyszeń za rozwój samorządności społecznej poprzez wciąganie szerokich rzesz ludności do udziału w podejmowaniu decyzji społecznych. Jednocześnie uważa, że jednostka uczestnicząca za pośrednictwem samorządu stowarzyszeniowego w podejmowaniu decyzji dotyczących spraw grupowych wyrabia w sobie zainteresowanie i poczucie odpowiedzialności za sprawy publiczne. Ma to zatem również istotne znaczenie wychowawcze. Z drugiej strony K. Z. Sowa uważa, że samorząd jest jednocześnie elementem wewnętrznej integracji stowarzyszenia. Funkcja mediacyjno-manipulacyjna związana jest z faktem publicznego i formalnego charakteru stowarzyszeń, oznaczającym, że są one, poprzez regulację prawną, w pewnym sensie i stopniu podporządkowane szerszej społeczności. W ten sposób społeczność może kierunkowo oddziaływać za pośrednictwem stowarzyszeń na zachowania ich członków, a więc manipulować. Stopień manipulacji jest uzależniony od stopnia podporządkowania stowarzyszenia władzy zewnętrznej. Innym przejawem funkcji jest istnienie tzw. stowarzyszeń satelitarnych: powstających wokół i służących społecznemu wspieraniu działalności określonych instytucji społecznych lub politycznych. W stowarzyszeniach takich członkowie zazwyczaj są sterowani i kontrolowani przez przedstawicieli instytucji, wokół których one działają. Funkcji mediacyjno-manipulacyjnej K. Z. Sowa nadaje charakter funkcji zachowawczej.

Czwarta i ostatnia z wyróżnionych przez K. Z. Sowę funkcja inicjowania zmian społecznych rzeczywiście daje się odnieść do stowarzyszeń społecznych, chociaż w mniejszym, niż zdaniem tego autora zakresie. Zgodzić się należy z faktem, że każde stowarzyszenie w mniejszym lub znacznym stopniu wpływa na zmiany w otoczeniu społecznym. Wszelako jednak nie każde stowarzyszenie zakłada w swoim statucie inicjowanie takich zmian. Przyjąć jednak można, że stowarzyszenia poprzez swoją działalność zarówno wewnętrzną jak i zewnętrzną mogą w różnym stopniu przyczyniać się do zmieniania otoczenia społecznego. Przykładów takich dostarczyć może również analiza historyczna.

Powyższe zestawienie funkcji społecznych stowarzyszeń w ujęciu Aleksandra Kamińskiego i Kazimierza Z. Sowy chciałbym uzupełnić o jeszcze kilka, jak uważam istotnych, elementów. Przyjmując definicję kultury zaproponowaną przez Jana Szczepańskiego, iż "jest to ogół wytworów działalności ludzkiej materialnych i niematerialnych, wartości i uznawanych sposobów postępowania, zobjektywizowanych i

przyjętych w dowolnych zbiorowościach, przekazywanych innym zbiorowościom i następnym pokoleniom", to należy stwierdzić, że stowarzyszenie może być źródłem tworzenia się nowych składników kultury, tak w odniesieniu do jego członków, jak i do szerszego otoczenia społecznego. Tym bardziej, że każdy członek stowarzyszenia, funkcjonując tylko częścią swojej biografii w stowarzyszeniu, przynosi pewne sposoby zachowania, uznane wartości również do innych grup społecznych, których jest członkiem. Samo zaś stowarzyszenie w swoich celach i sposobach ich realizacji może także być nośnikiem nowych wartości kulturowych. Zatem możemy wyróżnić jeszcze jedną funkcję stowarzyszeń społecznych, a mianowicie kulturotwórczą.

Nie sposób też, zwłaszcza w opracowaniu pedagogicznym, pominąć oczywistej funkcji osobowotwórczej. Znanym jest i wyczerpująco opisanym w literaturze pedagogicznej, psychologicznej i socjologicznej wpływ każdej grupy społecznej, w której funkcjonuje jednostka ludzka na jej osobowość. Nawet jeżeli celem danego stowarzyszenia nie jest wychowanie, określone jako zamierzone oddziaływanie na osobowość członków, a tak jest przecież w większości stowarzyszeń, to osobowość ta ulega pewnym wpływom w trakcie realizacji zadań rzeczowych, w toku interakcji z innymi członkami stowarzyszenia. Oczywistym jest dla mnie także społeczny charakter tej funkcji, gdyż procesy osobowotwórcze uznaję za społeczne nie tylko dlatego, że przebiegają one w toku społecznej aktywności jednostki, ale też i dlatego, iż ich przebieg i efekty nie pozostają bez wpływu na oblicze całej zbiorowości.

1.3. Klasyfikacje stowarzyszeń społecznych.

Problemem o charakterze zarówno teoretycznym jak i praktycznym jest wyodrębnienie rodzajów stowarzyszeń. Istota poniższych rozważań związana jest przede wszystkim z brakiem wyczerpującej teorii stowarzyszeń.

W literaturze przedmiotu istnieją pewne próby wyodrębniania rodzajów stowarzyszeń, aczkolwiek, zwłaszcza w opracowaniach socjologicznych traktują jako o kategoriach szerszych, nazwanych przeze mnie asocjacjami. Przypomnę, że stowarzyszenie jest tylko pewnym rodzajem asocjacji. Toteż nie wszystkie próby mogą znaleźć adekwatne zastosowanie do interesujących nas grup społecznych. Z drugiej wszelako strony wyraźne zdefiniowanie przeze mnie stowarzyszenia pozwala, jak sądzę, zaproponować kryteria, których w odniesieniu do asocjacji nie udało się sprecyzować. Mam tutaj na myśli między innymi tradycyjny już dylemat podziału na grupy duże i małe. W poniższych rozważaniach

przedstawię, w oparciu o własne badania, refleksje i studia, propozycję klasyfikacji stowarzyszeń, która jednakże nie w pełni wyczerpuje możliwości klasyfikacyjne.

Spośród istniejących w literaturze klasyfikacji, uwzględniając niewielkie zastrzeżenia terminologiczne, przyjąć można tę, która oparta jest na kryterium warunków członkostwa. Zatem stowarzyszenie, do którego jedynym warunkiem przynależności jest zgłoszenie akcesu nazywam otwartym. To zaś, które od swoich członków wymaga odpowiedniego poziomu wykształcenia, umiejętności, kwalifikacji, dorobku - nazywam zamkniętym. Należy wszakże zaznaczyć, że najliczniej występującymi są stowarzyszenia półotwarte, czyli takie, do których wstępując trzeba spełnić pewne formalne wymogi, jak np.: określony wiek, wypełnienie deklaracji członkowskiej, opłacenie wpisowego, składek etc.

Analizując skład członkowski można zaproponować jeszcze dwie klasyfikacje. Pierwsza odnosi się do wielkości stowarzyszenia. Jedną z najczęściej występujących trudności klasyfikowania wszelkich grup społecznych, więc i stowarzyszeń, jest precyzyjna konstrukcja kryterium wielkości. Nie ma bowiem jasno sformułowanych czynników pozwalających uznać daną grupę za dużą lub małą. Przy sprecyzowanej definicji stowarzyszenia, uwzględniając jego zasięg terytorialny i warunki członkostwa, zagadnienie to, jak sądzę daje się rozstrzygnąć dzięki możliwości jednoznacznego określenia składników informujących o wielkości grupy. O danym stowarzyszeniu możemy powiedzieć, że jest rodzaju "x" z punktu widzenia wielkości, zestawiając liczbę członków stowarzyszenia. Czyli na przykład jeżeli warunkiem przynależności do stowarzyszenia "A" działającego na terenie danego województwa jest: pełnoletność, posiadanie polskiego obywatelstwa, płeć męska, to o zaklasyfikowaniu do danego rodzaju z punktu widzenia wielkości decydować będzie odsetek wszystkich pełnoletnich mężczyzn polskiego obywatelstwa zamieszkałych w tym województwie, stanowiący liczbę członków stowarzyszenia. Jeżeli wskaźnik ten przekroczy 50% będziemy mówić o stowarzyszeniu masowym, jeżeli znajduje się w przedziale 26-50% - uznamy je za stowarzyszenie duże, między 10 a 25% - za stowarzyszenie średnie, poniżej 10% - za stowarzyszenie małe.

Drugie kryterium związane z członkostwem pozwala na sklasyfikowanie stowarzyszeń z uwagi na rzeczywistą aktywność danego stowarzyszenia. Kryterium to opiera się także na wskaźnikach procentowych, określających liczbę aktywnych członków stowarzyszenia. Zatem jeżeli liczba członków aktywnych waha się między 51 a 75% ogółu członków - możemy mówić o stowarzyszeniu bardzo aktywnym, jeżeli między 26 a 50% - o stowarzyszeniu aktywnym, między 10 a 25% - o biernym, poniżej 10% o martwym lub pozornym. W odniesieniu do wcześniej określonych stowarzyszeń masowych, jeżeli liczba

członków aktywnych przekroczy 75% możemy mówić o danym stowarzyszeniu jako o formalnej obudowie ruchu społecznego.

Z punktu widzenia zasięgu terytorialnego proponuję wyróżnić stowarzyszenia: 1. międzynarodowe; 2. ogólnokrajowe; 3. regionalne - obejmujące swoim działaniem teren dający się określić mianem regionu; 4. lokalne - działające na terenie danej jednostki organizacyjno-administracyjnej państwa (województwa, miasta, gminy, powiatu).

Warto zwrócić uwagę, że możemy mieć do czynienia w szczególnych przypadkach z nałożeniem się regionalnego z lokalnym zasięgiem, zwłaszcza w odniesieniu do mikroregionu.

Kolejne kryteria podziału stowarzyszeń oparte są na analizie strukturalnej oraz zewnętrznych czynników i uwarunkowań społecznych. Z punktu widzenia złożoności struktury organizacyjnej można zaproponować podział na proste, rozbudowane, złożone i systemowe. Istotnym w tym kryterium wydaje się precyzyjne ustalenie granic pomiędzy poszczególnymi rodzajami. Proponuję by za proste uznać stowarzyszenie o co najwyżej dwustopniowej strukturze organizacyjnej, za rozbudowane trzy lub czterostopniowej, za złożone stowarzyszenie o maksymalnie pięciostopniowej strukturze. Wszystkie pozostałe stowarzyszenia, mające więcej elementów struktury proponuję nazwać systemowymi, charakteryzującymi się bardzo rozbudowaną strukturą, stanowiącą system powiązanych ze sobą co najmniej formalnie elementów.

Przyjmując za niewymagające uzasadnienia twierdzenie, że życie społeczne jest procesem, ten zaś ciągiem następujących po sobie zmian jakościowo różnych, to implikacją będzie teza o zmienności tego życia i ciągle dokonujących się w nim zmian jakościowych. Stowarzyszenia jako wytwory życia społecznego stanowią pewną formę odzwierciedlenia tych zmian. W tym sensie stopień stałości organizacyjno-formalnej może być pewnego rodzaju wskaźnikiem stopnia i możliwości reagowania na zmiany w życiu społecznym. Na tej podstawie wyróżniam stowarzyszenia sztywne i elastyczne. Należy jednak podkreślić, że każde stowarzyszenie działa nie tylko w obrębie jednej struktury państwowej, ale także w różnych jej częściach, na odmiennym nierzadko podłożu społecznym czy kulturalnym. Toteż w analizie w odniesieniu do tej klasyfikacji należy uwzględnić także specyfikę warunków lokalnych.

Powyższe rozważania stanowią jednocześnie podstawę do sformułowania kolejnego, tym razem funkcjonalnego kryterium, a mianowicie stopnia dostosowywania zmian i modyfikacji celów, zadań i form działania do następujących w rzeczywistości społecznej przeobrażeń. Zdolnością do szybkiej i dostosowanej do zmian w otoczeniu modyfikacji

swego działania cechować się będą stowarzyszenia dynamiczne, natomiast brakiem takiej zdolności lub jej znikomym stopniem charakteryzować będą się stowarzyszenia statyczne. Chciałbym jednak w szczególny sposób podkreślić, że kryteria te, mimo zabarwienia wynikającego z potocznego znaczenia zastosowanych tutaj terminów, nie mają charakteru wartościującego. Zmienność kryteriów historycznej oceny zdarzeń nie pozwala bowiem dokonać jednoznacznej oceny, czy np. stowarzyszenie sztywne i statyczne ma charakter wsteczny czy postępowy. Problem ten nabiera szczególnego znaczenia w przypadku zmian gwałtownych czy rewolucyjnych.

Analiza funkcji pozwala na skonstruowanie kolejnych kryteriów podziału stowarzyszeń, po części przedstawionych już we wcześniejszych rozważaniach. W literaturze przedmiotu wyróżnia się m.in. dwa rodzaje funkcji grup społecznych: zewnętrzną i wewnętrzną, o czym mowa była już w poprzednim podrozdziale. Przypomnę więc jedynie, że funkcja zewnętrzna, charakterystyczna przede wszystkim dla instytucji, to taka, której realizacja służy realizacji i zaspokajaniu potrzeb szerszego, zewnętrznego otoczenia społecznego. Wewnętrzna natomiast służy realizacji i zaspokajaniu potrzeb jednostek wchodzących w skład danej grupy i z definicji charakterystyczna jest dla stowarzyszeń. Istnieje szereg stowarzyszeń w których występuje dominacja funkcji zewnętrznej nad wewnętrzną (np. charytatywne) i te nazywam zewnętrznymi. Te stowarzyszenia w których dominuje realizacja funkcji wewnętrznej nazywam wewnętrznymi. Natomiast stowarzyszenia w których w równym stopniu realizowane są funkcje zewnętrzne i wewnętrzne proponuję nazywać ambiwalentnymi.

Ze stopniem realizacji funkcji i jej kierunkiem, przy uwzględnieniu warunków w jakich dane stowarzyszenie działa związany jest następny podział na stowarzyszenia: kompensacyjne, wspomagające i quasikompensacyjne. Stowarzyszeniami kompensacyjnymi nazywam te, które spełniają określone funkcje i zadania wyrównując brak wyspecjalizowanych instytucji w danym środowisku. Mam tutaj na myśli rzeczywisty brak, nie zaś dysfunkcjonalność istniejących. Bowiem te, które wzmacniają działalność istniejących instytucji lub umożliwiają realizację bardziej różnorodnych form, co wynika z obiektywnie ograniczonych możliwości tych instytucji, nazywam stowarzyszeniami wspomagającymi.

Jeżeli natomiast na danym terenie istnieje szereg wyspecjalizowanych instytucji i jednocześnie działa stowarzyszenie prowadzące ten sam rodzaj działalności, to nazywam je quasikompensacyjnymi. Istnienie tego rodzaju stowarzyszeń jest zjawiskiem w naszym kraju bardzo częstym, jeśli nawet nie coraz częstszym, zaś analiza genezy jest niezwykle złożona.

Innym kryterium może być sposób powstawania stowarzyszeń, pozwalający wyróżnić stowarzyszenia: samorodne, inicjowane i powołane. Samorodne to takie, które powstały w

wyniku tzw. inicjatywy oddolnej, z autentycznych odczuć i potrzeb społecznych występujących u zrzeszających się jednostek. Stowarzyszenia inicjowane - to takie, których idea powołania wyszła ze strony instytucji czy czynników zewnętrznych, lecz stanowiła odpowiedź na rzeczywiste zapotrzebowanie społeczne. I trzeci rodzaj to stowarzyszenia powołane, których powstanie nie wynika z potrzeb społecznych, lecz służą spektakularnym celom i interesom administracji państwowej lub czynników politycznych. Należy stwierdzić, że stowarzyszenia tego rodzaju nie stanowią tylko "przeżytków przeszłości", ale stanowią także element nowej rzeczywistości społecznej i politycznej.

Powyższe rozważania w połączeniu z analizą składu członkowskiego pozwalają na sformułowanie jeszcze jednego kryterium dzielącego stowarzyszenia na amatorskie, profesjonalne i paraprofesjonalne. Stowarzyszenia amatorskie (od łacińskiego *amo*, *amore* - kochać, miłować) zrzeszają przede wszystkim miłośników jakiegoś zjawiska, przedmiotu, formy działania, a więc ludzi zawodowo nie związanych z celami i przedmiotem działania stowarzyszenia, realizujących w nim swoje potrzeby poza bytowe: zainteresowania, zamiłowania etc. Stowarzyszenia profesjonalne to te, które skupiają przedstawicieli określonego zawodu w celu doskonalenia swoich umiejętności profesjonalnych oraz ochrony swoich praw i interesów, więc np. towarzystwa naukowe, stowarzyszenia naukowo-techniczne czy związki twórcze. Wreszcie trzeci rodzaj paraprofesjonalne, to takie, które skupiają przedstawicieli określonych grup zawodowych w celu usprawnienia dysfunkcyjnych instytucji przez nich reprezentowanych oraz stworzenia pozornego "wrażenia" aktywności społecznej.

Z powyższymi kryteriami łączy się także klasyfikacja określająca stopień zależności zewnętrznej, tj. między innymi od lokalnych organów władzy. Analizując takie czynniki jak uzależnienie finansowe, ośrodki faktycznie podejmujące decyzje o kierunkach merytorycznej działalności i stopień podporządkowania organom administracji można wyróżnić takie stowarzyszenie jak: - autonomiczne; - zależne; - uzależnione.

Przynależność do poszczególnych klas uzależniona jest od stopnia związania z władzami administracyjnymi lub z nadrzędną strukturą organizacyjną.

Można także dokonać rozróżnienia stowarzyszeń w zależności od rodzaju sprawowanej władzy wewnętrznej. Z uwagi na istniejące w literaturze opracowania na ten temat, wymienię tutaj tylko wyróżnione przeze mnie rodzaje: - samorządne; - ograniczone; - autokratyczne.

Ostatnie już kryterium podziału stowarzyszeń opiera się na analizie celów i przedmiotu działania. Podział ten opiera się na wyodrębnieniu formalnie określonych celów i zadań oraz sfer działalności. Kryterium to pozwala na wyraźne, jednoznaczne określenie poszczególnych

rodzajów stowarzyszeń i wyróżnienie następujących: 1. polityczne; 2. religijne; 3. ochrony interesów zawodowych; 4. naukowe; 5. naukowo-techniczne; 6. kulturalne; 7. upowszechniania wiedzy; 8. opiekuńcze; 9. sportowe; 10. obronne; 11. ochrony człowieka i jego środowiska; 12. narodowościowe i etniczne; 13. gospodarcze: usługowe i produkcyjne.

Z formalnego punktu widzenia podział ten uwzględnia także stowarzyszenia, które działają w oparciu o odmienne uregulowania prawne, a więc partie polityczne, związki zawodowe, związki wyznaniowe. Zaproponowany przeze mnie podział łączy niektóre rodzaje stowarzyszeń (np. związki twórcze, zrzeszające twórców w określonych dziedzinach, spełniają również funkcje ochrony interesów zawodowych tej grupy). Oczywiście w ramach tego podziału można jeszcze wyróżnić szereg podrodzajów stowarzyszeń z uwagi na szczegółowe rozróżnienie dziedzin działalności.

Piotr Petrykowski

Wskazówki bibliograficzne:

Arystoteles *Etyka nikomachejska*; Warszawa; 1956.

Durkheim E. *De la division du travail social*; Paris; 1893.

Kamiński A. *Funkcje pedagogiki społecznej*; Warszawa; 1974.

Kamiński A. *Prehistoria polskich związków młodzieży*; Warszawa; 1959.

Kamiński A. *Analiza teoretyczna polskich związków młodzieży do połowy XIX wieku*; Warszawa; 1971;

Lepalczyk I [red.] *Stowarzyszenie społeczne jako środowisko wychowawcze*; Warszawa 1974;

Mac Iver R.M. *Society. Its Structure and Changes*; New York, 1931.

Mac Iver R.M, Ch. H. Page *Society. An Introductory Analysis*; London; 1961.

Petrykowski P. *Stowarzyszenie kulturalne jako środowisko wychowawcze*; Ciechanów, 1994

Petrykowski P. *Edukacyjne konteksty regionalizmu – stowarzyszenie społeczne*; Toruń, 2004

Przyszczykowski K: *Stowarzyszenia społeczne*; [w]: D. Jankowski, J. Kargul F. Kowalewski, K. Przyszczykowski: *Podstawy działalności kulturalno-oświatowej*; Warszawa; 1985.

Ratman-Liwerska I. *Stowarzyszenie i jego funkcje*; Poznań; 1989.

Rybicki P *Społeczeństwo miejskie*; Warszawa; 1972.

Sowa K.Z. *Elementy socjologicznej teorii zrzeszeń*; Warszawa; 1976; s.12.

Sowa K.Z. *Wstęp do socjologicznej teorii zrzeszeń*; Warszawa; 1988.

Tonnies F. *Gemeinschaft und Gesellschaft. Grundbegriffe der reinen Soziologie*; Leipzig; 1882; wyd. polskie *Wspólnota i stowarzyszenie*; Warszawa, 1988.